

MODERNIZACIJA - SASTAVNICA HRVATSKE NACIONALNE INTEGRACIJE U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

MIRJANA GROSS

Držim da je proces modernizacije kao okvirni koncept vrlo koristan za istraživanje pojedinih tema iz hrvatske povijesti od 18. stoljeća sve do najnovijeg razdoblja. Zato sam dosada nastojala interpretirati određene činjenice unutar međusobno povezanih temeljnih procesa modernizacije i hrvatske nacionalne integracije. Primijenila sam koncept modernizacije za preobrazbe na svim područjima društvenog života u procesu prijelaza iz tradicionalnoga u moderno građansko društvo. Bilo je nužno upozoriti na to da su na prostoru hrvatske nacionalne integracije postojale različite tradicionalne društvene strukture: od srednjoeuropskoga i turskoga feudalizma do tipa mediteranskoga društva, pri čemu je bitna raširenost "nepotpunoga" seljačkoga društva. Riječ je dakle o brojnim promjenama koje se nisu zbivale istodobno, ali su utjecale na društvene strukture, ustanove, stvaranje političkih odluka, na društvene, kulturne i nacionalne vrijednosne sustave i na mentalitet.

Koncept modernizacije može se objasniti kao komponenta nacionalne integracije, ali i obrnuto. To ovisi o istraživačkom pitanju. Pod nacionalnom integracijom razumijem proces prevladavanja lokalizama i regionalizama u hrvatskoj etničkoj zajednici i nastajanje nacije kao političke zajednice uz uvjete ekonomske koncentracije, kulturne homogenizacije i mobilizirajuće nacionalne svijesti. Rezultati mojih istraživanja pokazali su da se procesi modernizacije i nacionalne integracije međusobno uvjetuju i zajedno utječu na ritam obaju procesa. Modernizacija je pokretala elitu na sudjelovanje u političkom odlučivanju borbom za liberalne ustanove i za skromnu akumulaciju kapitala. Nacionalna integracija utjecala je na ritam modernizacije usmjerenjem prema samostalnom političkom životu sa širokom autonomijom pa i željom za vlastitom nacionalnom državom.

Državnopravna nastojanja, pogotovo nakon 1861., utemeljena na tradiciji srednjovjekovne hrvatske države i kasnije municipalne autonomije u Ugarskoj, slijedila su kontinuitet o kojemu je ovisio i proces modernizacije. Nacionalno-integracijske ideologije mobilizirale su pojedince i grupe za sudjelovanje u tijeku modernizacije. Nastojanje da se većina društva prilagodi novim gospodarskim i društvenim oblicima i da se tako ubrza gospodarski rast i kulturni napredak postao je prvorazrednom nacionalnom zadaćom. S druge strane, potrebe i ideologije modernoga građanskoga društva velikim su dijelom

uvjetovale napore pri stvaranju tzv. visoke kulture i pri uključivanju pučke kulture, dotada izolirane od one viših slojeva, u norme i prosvjetnu razinu građanskoga društva.

Koncept isprepletenih procesa modernizacije i hrvatske nacionalne integracije dopuštao mi je jasno formuliranje istraživačkih pitanja, no dosada u pojedinostima samo za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Zato ti istraživački rezultati zahtijevaju dopunu i eventualne izmjene nekih interpretacija. Dakako, moderna kretanja i komponente nacionalne integracije u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji znatno utječu na ostale hrvatske zemlje, ali i ovisе o njima. Primjerice, bitna je kočnica građanskome društvu u dugotrajnom sustavnom sprječavanju modernizacije u Vojnoj krajini koje se teško odrazilo nakon njezina sjedinjenja s civilnom Hrvatskom i Slavonijom. Isto tako nemogućnost sjedinjenja banske Hrvatske i Dalmacije otežavajuća je okolnost i za hrvatsku nacionalnu integraciju i za modernizaciju.

Hrvatska dakako nije doživjela “dvojni” političku i industrijsku revoluciju, koje su u razvijenim zemljama ubrzanim tempom stvarale građansko društvo. No u vezi s mojim istraživanjem mislila sam da je korisno primijeniti koncept “jezgre” i “periferije”, velikim dijelom prihvaćen u literaturi, na položaj Hrvatske u Habsburškoj monarhiji te na odnos između hrvatskih nositelja modernizacije i nacionalne integracije i središta moći u Beču i Pešti. Zato sam u pojedinim fazama povezanih procesa nacionalne integracije i modernizacije obratila znatnu pažnju oprečnim interesima spomenutih hrvatskih snaga te “jezgre” u Beču i Pešti i zanimalo me kako se ove posljednje služe kombinacijom političkih i gospodarskih pritisaka radi očuvanja i jačanja svojih interesa pri sprječavanju nacionalnih pokreta, a time i modernizacije. Isprepletenost modernizacijskih i nacionalnih pokreta te političke prakse prikazala sam na brojnim primjerima.

Tako sam upozorila da su norme austro-ugarske financijske nagodbe, koje su posljedica političkoga kompromisa, a ne ekonomskih odnosa, primijenjene i na Hrvatsku, uz restriktivne postupke mađarske vlade i same su po sebi sprječavale nužnu modernizaciju. Zato je želja za financijskom samostalnošću postala jedna od bitnih sastavnica nacionalno-političkih zahtjeva za održanjem, odnosno proširenjem autonomije. Ili drugi primjer. Katastrofalne posljedice opterećenja općina manipulacijom državnim porezom umjesto ureda mađarske vlade u banskoj Hrvatskoj, tj. prenošenjem tereta po nagodbi zajedničkih poslova na autonomne, više su utjecale na razvoj nacionalne svijesti seljaka, na njihovu postupnu spoznaju da je državna autonomija nužnost, nego propaganda opozicijskih političkih stranaka i grupa. Nedostatak pruge istok-zapad jedna je od ključnih kočnica gospodarskoga razvoja i nacionalne integracije. Ta pruga naime nije bila samo uvjet agrarne proizvodnje za svjetsko tržište nego i nužnost komunikacije bez koje nacionalna integracija teče vrlo sporo. I na posljedku - modernizacijske snage banske Hrvatske s njezinom golemom većinom nepismenoga stanovništva, a malobrojnim višim obrazovnim ustanovama, a bez znanstvenih središta, nisu mogle odgovoriti na izazov kapitalističke preobrazbe. Zato bitka za pučko školstvo i za spomenute institucije i njihovo konačno provođenje u život nije samo pitanje dizanja razine nacionalne kulture, nego je u funkciji gospodarskoga rasta i stvaranja uvjeta za građansko društvo.

Slična je povezanost modernizacije i nacionalne integracije i u Dalmaciji. Značaj nacionalno-političke djelatnosti dalmatinske Narodne stranke ovisio je o poteškoćama modernizacije te zaostale pokrajine austrijskog dijela Monarhije, ili vinska klauzula u trgovačkom ugovoru Austro-Ugarske i Italije koja je gotovo uništila bitnu dalmatinsku gospodarsku granu, te izazvala preobrazbe i u nacionalno-političkom značaju.

Poslužila sam se konceptom modernizacije “izvana i iznutra”. Naime, pitanje je do koje su mjere središta Monarhije dopuštala modernizaciju u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji,

odnosno nakon 1881. u banskoj Hrvatskoj i kakvi su bili odgovori unutrašnjih modernizacijskih snaga u nacionalno-političkom smislu. Dakako, nisu procesi modernizacije i nacionalne integracije tekli u svemu paralelno. Ipak mislim da se periodizacija za bansku Hrvatsku može temeljiti na međusobnom odnosu i napetosti spomenutih procesa.

Prvu fazu pedesetih godina 19. stoljeća obilježava sustavna modernizacija izvana i bečkoga središta Habsburške monarhije. Ona se temelji isključivo na interesima toga središta i uglavnom ne vodi računa o stanju u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Iako pokreće preobrazbe na bitnim gospodarsko-društvenim područjima kao što je zemljišno rasterećenje, tj. rješavanje posjedovnih odnosa između bivših feudalaca i kmetova, bečki je apsolutizam izazivao vrlo polagani pa i stagnirajući proces modernizacije. U toj fazi, kojoj je sastavnica i germanizacija odgovor je napredak procesa nacionalne integracije uz napuštanje ilirizma i otvaranje prema ideologijama jugoslavizma i ekskluzivnog hrvatstva.

Druga faza su šezdesete godine. Tada Hrvatski sabor 1861. pokušava istovremeno postići autonomiju sa značajem državnosti i modernizacijske reforme koje bi prilagodile dosadašnje apsolutističke reforme hrvatskim interesima. Na vladarov zahtjev da se Hrvatski sabor pokori njegovu tadašnjem privremenom uređenju Monarhije, većina je Sabora odgovorila isticanjem hrvatske državne samostalnosti prema Ugarskoj i Austriji. Franjo Josip je tada raspustio Sabor bez potvrde njegovih zakonskih članaka, a bečko je središte šezdesetih godina, kada je bila nužna kontinuirana zakonodavna djelatnost i koncentracija svih snaga na moderne reforme, sprječavalo modernizaciju i uvjetovalo je prihvaćanjem vladarovih namjera za sporazumijevanje s Mađarima. Odgovor je bio u jačanju i daljnjem razvoju ekskluzivne hrvatske, pravaške i jugoslavističke ideologije, koje su tada postigle svoj "klasični" oblik. Nacionalna propaganda još nije obuhvatila seljaštvo zbog njegovih neriješenih posjedovnih odnosa. Ali kada je riječ o građanstvu, dobro se vidi povezanost liberalnih i nacionalnih ideologija, tj. uvjerenje da samo nacionalna država, ili barem autonomija sa značajem državnosti, može osigurati život prema normama građanskoga društva, a time i nacionalni identitet.

Treća i ključna faza je pokušaj modernizacije "iznutra" bana Mažuranića sedamdesetih godina. Nužan je bio splet reformi radi stvaranja uvjeta modernizacije na različitim društvenim područjima, a ujedno bi unutrašnje modernizacije mogle ovladati njezinim usmjerenjem. Proglašeni cilj je "moderna", "pravna i ustavna država" kojom bi se smanjio prostor intervencija mađarske vlade. "Slobodoumnici" u Saboru željeli su na temelju "današnje znanosti" zakone kakve ima "liberalna Evropa". Reforme su trebale uvjetovati kasnije povoljnije prilike kada bi se mogla ostvariti široka državna autonomija. Zato je mađarska vlada spriječila daljnju modernizaciju, i time utjecala na preobrazbe, pojačani intenzitet i širenje nacionalnog pokreta i nacionalno-integracijskih ideologija.

Četvrtu fazu isprepletenosti modernizacije i nacionalne integracije obilježavaju povrede hrvatsko-ugarske nagodbe kojima je mađarska vlada nastojala svesti hrvatsku autonomiju na minimum neškodljiv "jedinственоj mađarskoj državi". Zbog toga je ban Khuen-Héderváry mijenjao bitne Mažuranićeve reforme. Ostavio im je doduše minimalni modernizacijski sadržaj bez kojega uprava nije mogla funkcionirati, a oduzeo im je sve elemente usmjerene prema proširenju hrvatske autonomije i pogodne za jačanje intenziteta nacionalnoga pokreta.

No u petom je razdoblju od sredine devedesetih godina, u eri krize dualizma, počelo funkcionirati građansko društvo, kojem su udareni temelji za Mažuranićeva banovanja. U usporedbi s prijašnjim razdobljima došlo je do znatnoga uspona gospodarske djelatnosti,

koja je doduše znatno zaostajala iza srednje razvijenih područja Monarhije. Riječ je dakle o modernizaciji "iznutra", koja više nije ovisila o formalnim reformama. Usporedo s njome javio se znatno proširen splet nacionalno-političkih zahtjeva izražen u pojavi novih stranaka i preobrazbi dotadašnjih ideologija jugoslavizma i pravaštva.

Opće je europska pojava uvjerenje da je nacionalna država uvjet za modernizaciju, a uz nju ustavnost, dakle parlamentarni sustav s odgovornom vladom koja štiti imetak, građanska prava i potiče gospodarski uspon. Snažno je djelovalo hrvatsko iskustvo s apsolutizmom, s pseudoustavnim sustavom i s diktatom normi modernizacije i okvira nacionalnoga pokreta sa strane središta Monarhije. Zato su ideologije hrvatskoga nacionalnoga pokreta u banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri poučavale da bez sjedinjenja hrvatskih zemalja, široke državne autonomije, odnosno samostalne države, hrvatski narod ne može sudjelovati u općem napretku i budućem svijetu civiliziranih nacija.

Pri ovom pokušaju kratkoga i pojednostavljenoga prikaza istraživačkih rezultata valja imati na umu brojne diskontinuitete. Povijesno kretanje nije shematsko i pravocrtno. Postojale su različite kombinacije staroga i novoga u načinu privređivanja, u društvenim oblicima i institucijama, u političkoj i kulturnoj djelatnosti, u ideologijama i mentalitetima. Vidi se napetost između pojedinih društvenih područja zbog asimetričnog kretanja pri nastanku novoga ustrojstva. Važna je pritom različitost odgovora određenih društvenih slojeva, grupa i pojedinaca na modernizacijske izazove u građanskome društvu, a samim time i na opredjeljenja za različite nacionalno-političke opcije.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LII
ZAGREB 1999.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LII, str.1-250, Zagreb 1999.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky